

Prijevod

Tamás Körmendi*(Sveučilište Eötvös Loránd, Filozofski fakultet, Budimpešta, Mađarska)***O PRIPADNOSTI „STARE“ SLAVONIJE
U 11. STOLJEĆU**

UDK 94(497.5Slavonija)“10“

DOI 10.22586/ss.21.1.1.1

U radu se kritički razmatraju izvori relevantni za pitanje je li područje srednjovjekovne Slavonije (između Drave i Gvozda) prije pohoda kralja Ladislava I na Hrvatsku pripadalo Ugarskom ili Hrvatskom Kraljevstvu. Pritom se raščlanjuju i najvažnija dosad iznesena mišljenja mađarskih i hrvatskih povjesničara o tom pitanju. Zaključuje se da se to pitanje ne može pouzdano riješiti na temelju izvora koji o njemu nešto izravno govore, jer su svi odreda na različite načine manjkavi, ali da mlađi podaci o upravnoj organizaciji predmetnoga područja upućuju na zaključak da su krajevi od Drave do Gvozda, a osobito oni između Drave i Save, u 11. stoljeću već bili uklopljeni u obrambeni i upravni sustav Ugarskoga Kraljevstva. (*Ur.*)¹

Ključne riječi: srednjovjekovno Ugarsko Kraljevstvo; srednjovjekovno Hrvatsko Kraljevstvo; srednjovjekovna Slavonija; povijest 11. stoljeća; ugarsko-hrvatske veze

U doba dualizma postojali su mnogi prijepori među mađarskim i hrvatskim povjesničarima koji nisu bili lišeni ni konotacija javnoga prava. Jednom od najčešćih tema rasprava smatralo se sljedeće pitanje: je li se u 11. stoljeću,

¹ Mađarska verzija ovog rada objavljena je kao „Szlavónia korai hovartartozása“, *Századok* 146 (2012), 369–388. Ovdje su načinjene tek neke sitne prilagodbe u pojedinim bilješkama. Manji odlomak na hrvatskom objavljen je u sklopu rada „Pripreme i vojni pohod kralja (Svetog) Ladislava I. u Hrvatsku“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i duštvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 37 (2019), na str. 148–153.

prije pohoda Svetog Ladislava na Hrvatsku 1091. godine, nad „starom“ (ili u srednjovjekovnom smislu pojmljenom) Slavonijom² protezala ugarska ili hrvatska vlast?³ Stajalište tadašnjih povjesničara većinom je odredila njihova narodnost, pa tako na primjer Frigyes Pesty⁴ i Gyula Pauler⁵ iznose argumente prema kojima je Slavonija već od početka 10. stoljeća bila pod ugarskom vlašću, a Vjekoslav Klaić⁶ smatra da je to područje sve do 1091. godine pripadalo primorskoj hrvatskoj državi.

Među mađarskim medievistima János Karácsonyi⁷ prvi je raskinuo sa stajalištem koje su zastupali Pesty i Pauler, te je razradio dvije različite teorije vezane za ranu pripadnost Slavonije. Isprva je, 1901. godine, tvrdio da je vjerojatno to područje u vrijeme osnivanja ugarske države moglo biti tek nenastanjeno krajište ili međugraničje (mađ. *gyepű*). Potom je 1916. godine, pobijajući svoju prethodnu teoriju, nastojao dokazati da je na području između Drave i Save prije 1080. godine vriedila njemačka vlast.⁸ Bálint Hóman je

² Pojmom Slavonije u nastavku ću se koristiti u kasnosrednjovjekovnom značenju, odnosno za zapadni dio područja između Drave i Save, te za područje između Save i planine Kapela (Gvozd). Za značenje toga imena na kraju 11. stoljeća vidi: Attila Zsoldos, „Egész Szlavónia bánja“ [„Ban cijele Slavonije“], u: *Analecta mediaevalia I: Tanulmányok a középkorról* [Studije o srednjem vijeku], ur. Tibor Neumann. (S. l. [Piliscsaba–Budapest], 2001), 271–273, 278.

³ Historiografiju ovoga pitanja kratko daje: Dénes Sokcsevits, *Horvátország a 7. századtól napjainkig* [Hrvatska od 7. stoljeća do danas] (Budapest, 2011), 73–77, 112–115.

⁴ Frigyes Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék* [Stare županije koje su nestale], 2 sv. (Budapest, 1880), sv. 2: 159, 163–171.

⁵ Gyula Pauler, „Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091–1111)“ [„O zaposjedanju Hrvatske-Dalmacije (1091. – 1111.)“], *Századok* 22 (1888), 198–202; Isti, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* [Povijest ugarske nacije pod kraljevima dinastije Arpadovića], 2 sv. (Budapest, 1899²), sv. 1: 452 (bilj. br. 341).

⁶ Vjekoslav Klaić, *Slavonien vom X. bis zum XIII. Jahrhundert* (Agram, 1882), 12–14.

⁷ János Karácsonyi „Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól“ [„Približni obrisi granica naše zemlje u vrijeme Svetog Stjepana“], *Századok* 35 (1901), 1057.

⁸ János Karácsonyi, *Szent László meghódítja a régi Szlavóniát* [Sveti Ladislav osvaja staru Slavoniju] (Budapest, 1916), 5–11. Karácsonyija su na ovaj ne baš uvjerljiv zaključak navela dva dosta slaba traga. S jedne strane, naime, prema Kronikama iz Fulde područje je Drave i Save prije 896. godine (dakle, prije nego što su Mađari 899. proširili vlast godine na Zadunavlje) pripadalo državi kneza Braslava, vazala istočnofranačkog kralja Arnulfa – „Annales Fuldeneses“, ed. Georgius Henricus Pertz et Fredericus Kurze, u: *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*, 75 sv. (Hannoverae–Lipsiae, 1871–2002) [dalje: MGH Script. rer. Germ.], sv. 7: 113, 121, 130. S druge pak strane prema podatcima iz 15. stoljeća u okolici mjesta Berzence u županiji Somogy pored Drave postojalo je selo imenom Ór [hrv. Straža] (Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Povijesni zemljopis Ugarske u doba Hunjadijevaca], sv. 1–3 i 5 (Budapest 1890–1913), sv. 2: 634), čije ime prema Karácsonyiju dokazuje da se u vrijeme Svetoga Stjepana jugozapadna granica ugarske države oslanjala na Dravu. Nasuprot tim iznimno nesigurnim podatcima stoji činjenica da ti izvori ne govore ništa o mogućoj njemačkoj vladavini na području između Drave i Save u 11. stoljeću.

u svojoj raspravi objavljenoj 1910. godine u suštini prihvatio Karácsonyjevo ranije stajalište: naime, on je držao malo vjerojatnim da bi se od 12. stoljeća koristila različita imena za Slavoniju i za Hrvatsku koje su bile pod ugarskom vlašću ako ih je Sveti Ladislav 1091. godine odjednom osvojio kao dio jedne države. Hóman je, naime, također smatrao da se u 11. stoljeću na Slavoniju još uvijek nije proširila ni ugarska ni hrvatska vlast.⁹ Ferdo Šišić je 1914. godine s jedne strane sažeo rezultate hrvatskih istraživanja, a s druge strane pak uzeo u obzir sve izvore koji se tiču teme (njih ću u nastavku detaljno predstaviti). Prema njegovu konačnom zaključku, nedvojbeno je da je područje između Drave i Gvozda sve do 1091. godine bilo dijelom Hrvatske.¹⁰

Pitanje rane pripadnosti Slavonije nakon toga je desetljećima bilo u stanju mirovanja: mađarska znanstvena literatura prihvatila je Hómanovo stajalište kao konačno, a hrvatska Šišićevo. Zanimljivo je da su se nakon duge pauze, povjesničari na obje strane gotovo u isto vrijeme počeli ponovno baviti tom temom. U Mađarskoj je to učinio György Györffy, u Hrvatskoj pak Nada Klaić. U radu objavljenom 1970. godine Györffy iznosi argumente prema kojima je čitavo područje Slavonije već od 900. godine bilo pod neprekidnom ugarskom vlašću.¹¹ Klaić pak u monografiji izdanoj 1971. godine smatra da se početkom 10. stoljeća vlast Primorske Hrvatske protezala sve do Drave, a zbog ugarskih napada oko prijeloma tisućljeća Slavonija se pretvorila u nenaseljeno krajište koje je na koncu, u prvoj polovici 11. stoljeća, Ugarsko Kraljevstvo, koje se tada sve više širilo, zaposjelo najmanje do toka rijeke Save.¹² Nešto kasnije, 1979. godine, Gyula Kristó također je dao svoje mišljenje o tom pitanju. Budući da o području između Drave i Gvozda i ugarski i hrvatski izvori iz 11. stoljeća šute, Kristó se slaže s Karácsonyijem i Hómannom, odnosno smatrao je da je Slavonija prije vojnog pohoda 1091. godine mogla biti ničija zemlja između ugarske i hrvatske države.¹³ Neki od hrvatskih istraživača poput Ive Goldsteina¹⁴

⁹ Bálint Hóman, „A zágrábi püspökség alapítási éve“ [„Godina osnivanja zagrebačke biskupije“], *Turul* 28 (1910), 109–112.

¹⁰ Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije* (Zagreb, 1914), 322–345.

¹¹ György Györffy, „Die Nordwestgrenze des byzantinschen Reiches im XI. Jahrhundert und die Ausbildung des «ducatus Sclavoniae»“, u: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*, ed. Adhémar de Panat, Xavier de Ghellinck Vaernewyck, Pierre Brière (Braga, 1971), 295–313; *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig* [Povijest Ugarske. Prethodnice i ugarska povijest do 1242. godine], ur. György Székely i Antal Bartha, 2 sv. (Budapest, 1984), sv. 2: 917–919 [odgovarajući dio je djelo Györgya Györffyja].

¹² Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb, 1975), 278–279, 288, 314.

¹³ Gyula Kristó, *A feudális széttagolódás Magyarországon* [Feudalno nejedinstvo u Ugarskoj] (Budapest, 1979), 85; Isti, *A vármegyék kialakulása Magyarországon* [Formiranje županija u Ugarskoj] (Budapest, 1988), 308.

¹⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb, 1995), 352.

i Nevena Budaka¹⁵ također su Posavinu zamišljali kao nenaseljeno pograničje, dok je u Mađarskoj Attila Zsoldos prihvatio Györffyjeva stajališta, štoviše daljnjim jakim argumentima podupro je mišljenje prema kojemu je u Slavoniji još u vremenu Svetoga Stjepana bila prisutna ugarska vlast.¹⁶ Ovim člankom pokušavam predstaviti sliku koja se oblikovala u mađarskim istraživanjima o ovoj temi, koja je naravno vrlo dobro poznata hrvatskim kolegama: prvo ću dati pregled oskudnih izvora vezanih za temu, a nakon toga ću prikazati i vrednovati (odnosno, u manjoj mjeri, i dopuniti) glavne povijesne koncepcije vezane za ranu pripadnost Slavonije.

I. Izvori za ranu pripadnost Slavonije

Povijesna istraživanja obično se pozivaju na šest izvora vezanih za ranu pripadnost Slavonije u 10. – 11. stoljeću, pored zapažanja iz opće i upravne povijesti, koje će kasnije biti potrebno detaljno objasniti i analizirati. Vrijednost je tih izvora u najmanju ruku upitna, pa se čini prikladnim i detaljnije pristupiti njihovoj kritici.

I. 1. Zaključci II. splitskog crkvenog sabora

Na splitskom crkvenom saboru za koji se ne zna točno vrijeme održavanja, no sigurno je da je održan prije 928. godine,¹⁷ između ostaloga donesena je i odluka prema kojoj će ninski biskup Grgur preseliti sjedište svoje crkve u Skardonu, Sisciju ili Delminij.¹⁸ Šišić je Sisciju poistovjećivao sa Siskom, na temelju čega je s jedne strane tvrdio da se splitska metropolija na početku 10. stoljeća protezala duboko u područje kasnije Slavonije, a s druge strane da se Hrvatska u to vrijeme prostirala najmanje do Save.¹⁹

János Karácsonyi još je 1916. godine tvrdio da će crkva u Sisciji koja se spominje u jako oštećenom izvornom tekstu iz 16. stoljeća zapravo prije biti ona u dalmatinskom *Sicumu*, a ne u slavonskom Sisku.²⁰ No, i druge argumente možemo postaviti nasuprot Šišićeva mišljenja. Naime, nijedan nam izvor ne potvrđuje postojanje biskupije u Sisku u 10. stoljeću, štoviše

¹⁵ Neven Budak i Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb, 2006), 105.

¹⁶ Zsoldos, „Egész Szlavónia bánja“, 274–277.

¹⁷ Zaključke je godine 928. i 929. odobrio papa Leon VI. Ime ninskog biskupa poznajemo također iz papinske odluke: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 sv., coll. et dig. Tadija Smičiklas, Marko Kostrenčić et Duje Rendić-Miočević (Zagrabiae, 1904–1990) [dalje: CDCr], sv. 1: 38–39.

¹⁸ CDCr, sv. 1: 37.

¹⁹ Šišić, *Priručnik*, 338–341.

²⁰ Karácsonyi, „Szent László“ 7; Isti, „Horvát vakoskodás“ [„Hrvatsko sljepilo“], *Századok* 52 (1918) 344–345.

iz analiziranog teksta proizlazi upravo suprotno. Biskupa Grgura pozvali su na premještaj sjedišta biskupije jer Nin ranije nije bio sjedište biskupije, a Siscija je pak (slično kao Skardona i Delminij) „u drevnim vremenima imala biskupe“.²¹ Iz teksta izvora tako možemo saznati barem toliko da je splitskim nadbiskupima bila namjera oživjeti biskupiju u Sisciji koja je uništena najvjerojatnije potkraj 6. stoljeća,²² a ne to da je oko 928. godine zaista tamo i postojala biskupija. Taj bi podatak bio u potpunosti neprikladan za dokazivanje političke pripadnosti Slavonije čak i onda kada ne bismo uzeli u obzir Karácsonyijeva zapažanja i kada bismo potpuno bezuvjetno tvrdili što i Šišić, da se *Siscia* spomenuta u tekstu zaista može poistovjetiti sa Siskom. Crkveni su poglavari na rubnim područjima kršćanstva u 10. stoljeću običavali proglasiti svoje pretenzije i na poganskim područjima na kojima nije vrijedila politička nadležnost njihova kralja (ili cara). Kao sličan primjer možemo uzeti onaj iz otprilike 973./974. godine kada je nadbiskup Passaua Pilgrim pokušao proširiti svoju crkvenu vlast i na Zadunavlje, iako je to područje bilo pod ugarskom vlašću i nije bilo dijelom Njemačko-Rimskog Carstva.²³ Nastojanja splitskih nadbiskupa usmjerena na ponovno uspostavljanje biskupije u Sisciji u 10. stoljeću ne potvrđuju nužno da je Slavonija stajala pod hrvatskom vlašću. Zaključci II. splitskog crkvenog sabora tako ne mogu poslužiti kao iskoristivi prinosi ovom istraživanju.

I. 2. Glave 13. i 30. djela *De administrando imperio*

Prema 30. glavi djela nastalog oko godine 950. koje je napisao car Konstantin Porfirogenet, „jedan dio Hrvata odvojio se i zauzeo Ilirik i Panoniju: i oni su imali samostalnog kneza koji je održavao prijateljske odnose – ali samo putem izaslanika – s knezom Hrvatske“.²⁴ Nada Klaić taj je detalj sma-

²¹ *Nonensis vero ecclesia non episcopum antiquitus, sed archipresbiterum sub dictione episcopi habuisse cognoscitur. Constat legitime, ut ipse episcopus in qualibet ecclesia ex his ecclesiis, que primis temporibus habuisse episcopos omnibus patet, cum sint itaque omnes populate et Deo adiuvente sacerdotum et plebium copiam habentes, preponantur sive in Scardonitana ecclesia vel Sisciana aut certe in Delminiensis ecclesia* (CDCr, sv. 1: 37).

²² *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [Leksikon rane ugarske povijesti (9. – 14. stoljeća)], ur. Gyula Kristó, Pál Engel i Ferenc Makk (Budapest, 1994) [dalje: KMTL], 645, s. v. „Sziszek“ [„Sisak“] (Miklós Takács). Autor je s pravom za isti podatak zaključio da neprekinuto djelovanje antičke biskupije ne dokazuje ni poštovanje koje je Sveti Kvirin, zaštitnik biskupije, uživao u tim krajevima u srednjem vijeku. Njegov su svetački kult, naime, vjerojatno mogli održavati živim i tako da su negdašnju stolnu crkvu biskupije više puta obnavljali te je ona bila u konstantnoj uporabi i onda kada je biskupija davno nestala iz izvora, što potvrđuju i arheološki nalazi.

²³ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, 2 sv., ed. Richard Marsina (Bratislava, 1971–1987), sv. 1: 41–43.

²⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gyula Moravcsik (Budapest, 1950) [dalje: DAI], 143.

trala dokazom za to da se u 10. stoljeću vlast Hrvatskog Kraljevstva protezala i na Slavoniju, jer je u bližoj geografskoj okolici priobalja samo područje te potonje pripadalo u rimsko doba Panoniji.²⁵ Kasnije Lujo Margetić pretpostavlja da je u Slavoniji mogla postojati jedna druga hrvatska država u 10. stoljeću, koja bi bila vazalna država Primorske Hrvatske.²⁶ Pozornosti obaju autora promaknula je činjenica da Konstantin Porfirogenet, govoreći o postojanju panonske hrvatske države i njezinim vezama s priobaljem, koristi *praeteritum imperfectum*, što znači da nije pisao o sadašnjem vremenu već o prošlom. To svakako upućuje na to da u vrijeme nastajanja toga izvora panonska hrvatska kneževina više nije postojala.

Glava 13. ovoga izvora osim svega navedenoga bilježi i to da se granica među „turkijskim“ narodom (to jest Mađarima) i Hrvatima nalazi na planinama.²⁷ Prema Györgyju Györffyju nedvojbeno je da se ta naznaka odnosi na područje Gvozda i da je u Slavoniji, prema tome, polovicom 10. stoljeća prisutna ugarska vlast.²⁸ Nada Klaić pretpostavila je mogućnost da su obavijesti Konstantina Porfirogeneta o granicama Hrvatske netočne, točnije rečeno da su ograničene na priobalne dijelove kraljevstva,²⁹ ali to je posve malo vjerojatno ako uzmemo u obzir da se Hrvatska u to vrijeme smatrala vazalom Bizanta.³⁰ Na temelju podataka Konstantina Porfirogeneta čini se vjerojatnijim da je Slavonija već sredinom 10. stoljeća bila pod ugarskom, a ne pod hrvatskom vlašću.

I. 3. Glava 99. ugarskih Gesta

Među događajima iz doba vladavine kralja Salamona u tekstovima ugarskih Gesta (točnije u rukopisima koji pripadaju skupini tekstova srodnih Bečkoj ilustriranoj kronici) nalazimo i ovo: „Zvonimir, kralj Dalmacije (...) poslao je izaslanike kralju Salamonu i knezu Gezi te ih je zamolio da mu osobno pomognu protiv neprijatelja, točnije protiv Karantanaca koji su u to vrijeme držali pod svojom vlašću pogranična područja Dalmacije“.³¹ Sve se to vjerojatno

²⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 284.

²⁶ Lujo Margetić, „Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije“ u: Isti, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije* (Rijeka, 2000) [prvo izlaženje studije: 1994], 300.

²⁷ DAI 65.

²⁸ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 295.

²⁹ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 288.

³⁰ Karácsonyi, *Szent László*, 6.

³¹ Misit itaque rex Zolomerius Dalmacie (...) nuntios ad regem Salomonem et duces geysam, et rogavit eos, ut propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuverant, qui tunc marchiam Dalmatie occupaverat [!] („Chronici Hungarici compositio saeculi XIV“, ed. Alexander Domanoszyk, u: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum*

dogodilo sredinom 1060-ih godina (vjerojatno 1066. godine).³² Izraz „Dalmacija“ koji se javlja u tekstu Šišić poistovjećuje s Hrvatskom.³³ Prema njegovu mišljenju, karantanska su područja u 1060-im i 1070-im godinama graničila samo sa Slavonijom, dok je Primorska Hrvatska na sjeverozapadnom dijelu graničila s Kranjskom. Karantanci su dakle mogli provaliti samo u Slavoniju, pa se ovu mora smatrati dijelom Hrvatske.³⁴ Potrebno je ipak naglasiti da takvo Šišićevo mišljenje u novije vrijeme ne nalazimo kod Nade Klaić.³⁵

Citirani ulomak iz Gesta očito je iskvaren tekst, jer je ipak Geza već 1074. godine zauzeo ugarsko prijestolje, a Zvonimir je tek 1075. godine postao hrvatskim kraljem – pa tako „kralj“ Zvonimir nije mogao tražiti pomoć „kneza“ Geze.³⁶ Györffy je upozorio na to da ulomak prema kojem Zvonimir zove upomoć Mađare „protiv Karantanaca“ (*contra Carantanos*) moguće pokazuje tragove banalizacije. Prema njegovu mišljenju vjerojatnije je da su na tom mjestu izvorno mogle stajati sljedeće riječi: „protiv Contarina“ (*contra Contarenum*), odnosno Hrvati nisu trebali pomoć Mađara protiv Karantana, već protiv napada Domenica Contarinija, mletačkog dužda. To čini vjerojatnijim i podatak venecijanskog kroničara Andrije Dandola,³⁷ koji je umro 1354. godine, prema kojem je mađarski kralj Salamon Zadrane, koji su se ranije zavjetovali na odanost duždu, potaknuo na pobunu.³⁸

regumque stirpis Arpadianae gestarum, 2 sv., ed. Emericus Szentpétery (Budapest 1937–1938) [dalje: SRH], sv. 1: 363–364).

³² Sándor Domanovszky, „A Budai Krónika“ [„Budimska Kronika“], *Századok* 36 (1902), 744; Lajos Bernát Kumorovitz, „A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből“ [„Povelja osnivanja opatije u Zselicszentjakabu iz 1061. godine“], *Tanulmányok Budapest Múltjából* 16 (1964), 47–48. — Ovaj događaj, doduše na temelju drugih argumenata, Klaić također datira prije godine 1068.: N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 378.

³³ Ovu identifikaciju većinom prihvaća i mađarska literatura, vidi: Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum II: Commentarii*, comp. Elemér Mályusz et Julius Kristó (Budapest, 1988), 352 [odgovarajući dio je djelo Gyule Kristóa].

³⁴ Šišić, *Priručnik*, 342–343. — Šišićeve argumente prihvaća također: József Deér, „A magyar-horvát államközösség kezdetei“ [„Počeci ugarsko-hrvatske državne zajednice“], u: *Isti, Királyság és nemzet: tanulmányok 1930–1947* [Kraljevstvo i nacija: studije 1930. – 1947.] (Máriabesnyő–Gödöllő, 2005) [prvo izdanje studije: 1931], 38.

³⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 378–379.

³⁶ Thurocz, *Chronica Hungarorum II: Commentarii*, 351 [odgovarajući dio je djelo Gyule Kristóa]. — Karácsonyi zbog nedvojbene greške u kronologiji smatra vjerojatnijim da je Mađare zvao u pomoć hrvatski kralj Petar Krešimir III., a ne Zvonimir koji je između 1070. i 1075. obnašao bansku čast: János Karácsonyi, „A horvát történetírás zátonyai“ [„Grebni hrvatske historiografije“], *Századok* 46 (1912), 27–28.

³⁷ *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium*, 4 sv., coll. Albinus Franciscus Gombos (Budapest, 1937–1943), sv. 1: 60 (br. 160).

³⁸ *Diplomata Hungariae antiquissima I*, ed. Georgius Györffy (Budapest, 1992) [dalje: DHA] 171; vidi još: „A 14. századi krónikakompozíció“ [„Kompozicija kronike iz 14. stoljeća“], prev. i kom. Gábor Thoroczkay, u: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*

Šišićev geografski argument također ne može poslužiti kao dokaz. Istina je da je Karantansko Vojvodstvo 1040. godine organiziralo zasebne markgrofovije od kranjskih i istarskih područja, pa su tako neposredni susjedi primorskoj Hrvatskoj u 1060-im godinama već bila ta područja, a ne karantanska područja u užem smislu. Istodobno, činjenica je i to da Ulrika, kranjskog i istarskog markgrofa, koji je umro 1070. godine, izvori povremeno nazivaju *karantanskim* markgrofom (*marchio Carinthie*).³⁹ Na temelju toga, ime „Karantanci“ koje nalazimo u značajno manjkavom tekstu Gesta može se odnositi i na stanovnike kranjskih i istarskih područja. Tu pretpostavku podupiru i dobro poznati podatci iz opće povijesti: 1063. godine markgrof Ulrik uistinu je organizirao napad protiv primorske Hrvatske te je na obali kvarnerskog zaljeva zauzeo uski pojas. Nije nemoguće da su Hrvati ta područja željeli vratiti uz ugarsku pomoć sredinom 1060-ih godina.⁴⁰ Glava 99. ugarskih Gesta također ne dokazuje da je Slavonija sredinom 11. stoljeća pripadala hrvatskoj državi.

I. 4. Privilegij kralja Andrije II. iz 1217. godine

Kralja Andriju II. u ljeto 1217. godine zagrebački biskup Stjepan i njegov kaptol molili su da im obnovi negdašnje crkvene privilegije. Prema dokumentu sporne autentičnosti vladar je tada uputio kancelara Ugrina iz roda Csák da pred vijećem iznese spomenute usmene privilegije. Nakon što prisutni plemići nisu u njima pronašli ništa sporno, izdali su diplomu sa zlatnim pečatom o proširivanju i osnaživanju prava zagrebačke crkve. Dokument potvrđuje da podložnički puk koji pripada biskupu i kaptolu ne mogu ni herceg ni ban pozvati na sud, a ne mogu ni zahtijevati smještaj kod njih, nadalje da marturinu i druge vrste poreza koje pripadaju kralju podložnici od sada plaćaju biskupu, te se oslobađaju od sajamskih pristojbi i obveze prihvaćanja kraljeva novca. Ako bi ipak kraljevi poreznici i solnici pokušali postupati protiv njih, tada bi podložnici crkve mogli zarobiti kraljeve ljude na četrdeset dana, štoviše mogu im oduzeti sve što nađu kod njih.⁴¹ Original diplome nije pronađen, a najraniji prijepisi priređeni su po nalogu pape Grgura IX. dana 9. odnosno 10. srpnja 1227. godine.⁴²

[Pisani izvori o ugarskoj povijesti između 1050. i 1116. godine], ured. Ferenc Makk i Gábor Thoroczkay (Szeged, 2006), 377 (bilj. br. 1664).

³⁹ Tako je npr. u kronici suvremenika Lamperta iz Hersfelda umrlog 1085. godine: „Lamperti monachi Hersfeldensis opera“, ed. Oswaldus Holder-Egger, u: *MGH Script. rer. Germ.*, sv. 38: 112.

⁴⁰ Sokcsevits, *Horvátország története*, 81.

⁴¹ CDCr, sv. 3: 147–149; *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, 2 sv., ur. Imre Szentpétery i Iván Borsa (Budapest, 1923–1987) [dalje: RA], sv. 1: br. 323.

⁴² CDCr, sv. 3: 271–272, 272–273.

S aspekta ove teme spomenuta je isprava važna jer u vezi s utemeljenjem zagrebačke biskupije u dijelu naracije očito upućuje na to da Slavonija nije pripadala ugarskoj državi prije pohoda 1091. godine: „zagrebački samostan (!) podigao je naš prethodnik, najsvetiji kralj Sveti Ladislav, koji je slavonsku zemlju ili banovinu odvratio od lutanja i obratio od obožavanja idola na kršćanstvo tako što ju je podvrgnuo ugarskoj kruni i koji je u istoj toj banovini osnovao biskupiju i podigao samostan u čast kralja Svetog Stjepana“.⁴³ Ako je to izvješće u svim svojim elementima vjerodostojno, ono uvelike utječe na rješenje pitanja pripadnosti Slavonije u 11. stoljeću. U vjerodostojnost toga dokumenta prvi je posumnjao József Deér 1931. godine.⁴⁴ György Györffy u gore citiranoj studiji iz 1970. godine podvrgao je cijeli dokument detaljnoj kritičkoj analizi i kvalificirao ga kao tešku krivotvorinu koja je skovana na zahtjev zagrebačkog biskupa Stjepana s jedne strane na temelju ranijih privilegija biskupije, a s druge strane na temelju ugarskih Gesta. Prema Györffyu, moguće je da je biskupu bila potrebna krivotvorina u sporu koji se vodio od 1215. do 1232. godine pred Svetom Stolicom između njega i opata Pannonhalme u vezi s desetinom u prekodravskom dijelu županije Somogy.⁴⁵ Biskup

⁴³ *monasterium Zagradiense a sancto Ladizlao rege sanctissime recordationis predecessore nostro constructum, qui terram Sclavonie sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungarie subiugavit, qui etiam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore sancti regis Stephani* (CDCr, sv. 3: 147).

⁴⁴ Deér, „A magyar–horvát államközösség“, 52–53 (bilj. br. 68).

⁴⁵ Spor je pred Svetom Stolicom inicirala opatija u Pannonhalmi protiv zagrebačkog biskupa i njegova kaptola u nepoznato vrijeme, ali vjerojatno na početku 13. stoljeća. Prema Margetiću, opat se obratio izravno papi jer se pribojavao da će presuda mađarskih crkvenih sudova biti povoljnija za moćniju zagrebačku biskupiju: Lujo Margetić, „O vjerodostojnosti isprava unesenih u potvrđnice pape Grgura IX. iz 1227. godine“, u: *Isti, Hrvatska i crkva*, 328 [prvo izdanje studije: 1994]. Smatram da se stvarno objašnjenje krije u tome da je prema buli Aleksandra III. izdanoj 16. prosinca 1175. godine opatija u Pannonhalmi sa svom svojom pripadajućom imovinom stavljena pod papinsku zaštitu (*protectio* — Gergely Kiss, *Abbatia regalia [!] — hierarchia ecclesiastica: a királyi alapítású bencés apátságok egyházjogi helyzete a 11–13. században* [Crkvenopravni status kraljevskih benediktinskih opatija u 11. – 13. stoljeću] (Budapest, 2006), 82–83), zbog čega je u pravnom sporu s drugom crkvenom institucijom Sveta Stolica bila nadležna donositi odluke. Pokretanje parnice (*litis contestatio*) dogodilo se 1215. godine: odvjetnik opatije u Pannonhalmi najavio je svoj zahtjev za desetinom na prekodravskim područjima županije Somogy u potpunosti te triju kapela na lijevoj obali rijeke, a za dokaz svoga zahtjeva, kako to i priliči, podastrt je privilegij samostana dobiven od kralja Svetoga Stjepana (koji se vjerojatno može poistovjetiti s osnivačkim aktom Pannonhalme iz 1002. godine — Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 301), te diplome pape Aleksandra III., Urbana II. i Klementa III. koje isto to potvrđuju. Odvjetnik zagrebačke crkve branio se time što su biskup i kaptol već duže vrijeme neometano ubirali navedene desetine, a da se u vrijeme davanja privilegija koji su predočili predstavnici opatije u Pannonhalmi područje županije Somogy još nije prostiralo na desnu obalu Drave. Inocent III. te kasnije Honorije III. ukupno su pet puta sastavljali nova vijeća sudaca za rješavanje spora, ali do presude (nije došlo CDCr, sv. 3: 188–189). Godine 1226. stranke su pozvane u Rim, no predstavnici Zagreba nisu se odazvali. Papa ih je zbog toga obvezao na plaćanje

je, prema Györffyju, vjerojatno naložio izradu te krivotvorine nakon što ga je papa Honorije III. dana 4. srpnja 1226. godine kaznio jer nije poslao svo- ga odvjetnika na zakazanu raspravu u Rim. Što se tiče dijela koji se odnosi na osvajanja Svetog Ladislava u Slavoniji, krivotvoritelji su vjerojatno time posredno željeli dokazati da opatija u Pannonhalmi – koja je pravo na prikupljanje desetine pokušala dokazati svojim privilegijem dobivenim od Svetog Stjepana – nema niti može imati bilo kakve udjele u crkvenim prihodima na područjima Prekodravlja.⁴⁶ Mišljenje mađarskog istraživača prihvatila je i Nada Klaić 1971. godine,⁴⁷ a Lujo Margetić 1993. godine zauzeo je stav kojim je branio vjerodostojnost dokumenta.⁴⁸

Györffy je iznio četiri argumenta protiv vjerodostojnosti dokumenta. Prvi argument: isprava osigurava takva prava Zagrebačkoj biskupiji kakva nijedna crkvena institucija u Ugarskoj nije uživala. Drugi argument: dokument sadrži i formulu kletve, no kraljevska kancelarija u službenim dokumentima izdanima nakon 1190. godine takvo nešto nikada nije stavljala u njih. U našem je slučaju u kletvu uključeno i to da herceg izgubi pravo nasljeđivanja vlasti ako prekrši prava zagrebačkog biskupa. Uzimajući u obzir činjenicu da su Arpadovići i prije 1217. godine po svojoj volji raspolagali imovinom crkvenih institucija koje su spadale pod njihovu milost, prema Györffyju takvo nešto kraljevska kancelarija nije mogla uključiti u tekst. Treći argument: u dokumentu se u tri navrata upućuje na način potvrde privilegija i u jednom od njih potpuno krivo naziva zlatnu bulu tajnim pečatom (*secretioris et sollemnioris sigilli nostri*) što upućuje na autora koji slabije poznaje praksu kancelarije. Na kraju i četvrti argument: u tekstu (upravo u naraciji o osvajanjima u Slavoniji) stoji izraz „ugarska kruna“ (*corone Hungarie*) umjesto izraza „naša kruna“ (*corone nostre*) koji je uobičajen u stilu kancelarije.⁴⁹ Osim svega toga, Klaić je smatrala sumnjivim i to što se u dokumentu potvrđuju ranije privi-

šezdeset srebrnih maraka i zakazao novi termin rasprave na dan 25. prosinca 1226. godine, uz odredbu da onaj koji se ne pojavi gubi svoja prava (CDCr, sv. 3: 257–258). Nažalost, nemamo spoznaja o tome što se na kraju dogodilo u toj raspravi, ali se spor nije zaključio još godinama nakon toga. U diplomi pape Grgura IX. izdanoj 22. srpnja 1232. nije navedena činjenica provedbe postupka u parničnim spisima (*litis contestationem legitimam acta iudicii non habebant*), zbog čega je bilo potrebno ponovno pokrenuti cijeli postupak, no stranke su se radije nagodile. Opatija iz Pannonhalme odrekla se desetine u Prekodravlju, a zagrebačka je biskupija zauzvrat opatiji prepustila desetinu četiriju (!) kapela na lijevoj obali rijeke (*versus Ungariam*), te se obvezala na plaćanje 500 srebrnih maraka opatiji za podmirivanje štete i plaćanje troškova spora (CDCr, sv. 3: 362–364.).

⁴⁶ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 300–303.

⁴⁷ Nada Klaić, „Tobožnji Ladislavov «monasterium sancti Stephani regis» u Zagrebu“, *Peristil* 24 (1981) 39.

⁴⁸ Margetić, „O vjerodostojnosti isprava“, 329–333.

⁴⁹ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 300–303.

legije zagrebačke biskupije tako da se ne navodi njihov točan sadržaj, štoviše ne navodi se ni koji su ih kraljevi dodijelili.⁵⁰

Margetić se, nasuprot tomu, prije svega sporio oko vremena nastanka krivotvorine kako je to pretpostavio Györffy. Naime, smatrao je malo vjerojatnim da bi zagrebački biskup – ako se uistinu spremao predati krivotvorinu kao dokaz protiv opatije u Pannonhalmi – nakon početka parnice 1215. godine još godinama čekao s izradom krivotvorine.⁵¹ Prema Margetiću, izvorni tekst danas izgubljene isprave sasvim sigurno isključuje svaku sumnju. Naime, nije ju samo papa Grgur IX. potvrdio u dosad više puta citiranoj buli iz 1227. godine, već i ugarski kraljevi Bela IV., pa Stjepan V. u diplomama izdanima 22. prosinca 1269., odnosno 26. lipnja 1271. godine, štoviše učinila je to i prepozitura u Stolnom Biogradu dana 14. travnja 1272. godine. Sadržajne primjedbe koje iznose Györffy i Klaić – o tome da diploma ne daje detalje o starijim privilegijima koje su predočili biskup i kapitul, da dokument zaključuje za to vrijeme neobična i začuđujuća formula kletve, odnosno da tekst na više mjesta odaje znakove rada autora koji nema iskustva sa stilom kancelarije – nije osporio ni Margetić, već je mislio da sve navedeno pojašnjava okolnosti nastanka diplome. Smatrao je da je zagrebački biskup Stjepan, još i prije nego što je stigao kralj, naredio izradu neke vrste bilješke u kojoj je

⁵⁰ N. Klaić, „Tobožnji Ladislavov monasterium“ 39. — Ovaj se argument može vrlo lako opovrgnuti. U slučaju dokumenata ugarske kraljevske kancelarije izdanih u prvoj trećini 13. stoljeća, karakteristike koje je Klaić navela kao sporne ni izdaleka se ne mogu smatrati jedinstvenima. Praksa postojanja insercija u ispravi (kada se izvorni tekst odredbe koja se želi potvrditi približno prepisuje u okvirni dokument) u ugarskoj pisanoj pravnoj praksi javila se već 1208. godine (*Árpádkori új okmánytár* [Novi diplomatski zbornik razdoblja Arpadovića], 12 sv., ur. Gusztáv Wenzel [Pest–Budapest, 1860–1874] [dalje: ÁUO], sv. 1: 97–98. — vidi i: László Solymosi, „Bevezetés a diplomatikába“ [„Uvod u diplomatiku“], u: *Isti, Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban: diplomatikai és pecsétteni tanulmányok* [Pismenost i društvo u doba Arpadovića: diplomatske i sfragističke studije] [Budapest, 2006], 10), a kancelarija je nakon toga izdala još mnogo privilegija koji u vezi s darivanjem novih prava samo sažeto upućuju na ranije darovnice vladara (na primjer 1210: CDCr, sv. 3: 99–100.; 1219: CDCr, sv. 3: 174–176.; oko 1222: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, 4 sv., ed. Ferdinandus Knauz et al. [Strigonium–Budapestinum, 1874–1999] [dalje: MES], sv. 1: 311). Zagrebačka diploma ne spominje imena kraljeva koji su dali prijašnje privilegije biskupiji, no ni to nije bez presedana u danom vremenu. Kada je Andrija II. 1212. godine posjede koje je naslijedio od ranijih vladara vratio prepoštu iz Starog Budima, također se na darivatelje pozivao samo izrazom „prethodnici“ i nije im posebno naveo imena (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 sv., studio et opera Georgii Fejér [Budae, 1829–1844], sv. 3/1: 121). Primjedbe Nade Klaić tako nisu dovoljne da na temelju njih negiramo vjerodostojnost diplome iz 1217. godine.

⁵¹ S tim u vezi, vjerojatno mu je promaklo pozornosti Györffyjevo objašnjenje prema kojem je biskup pribjegao ovim radikalnim rješenjima vjerojatno zato što je njegova ranija taktika odugovlačenja propala, a papa ga je u spomenutoj buli s jedne strane obvezao na plaćanje iznosa vrijednosti jednog manjeg sela zbog nepojavljivanja na sudu, te je s druge strane odredio rok za pojavljivanje na sudu koji je uvjetovao gubljenjem prava (Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 301–302).

s jedne strane sažeo ranije privilegije biskupije, a s druge strane tražio nova prava od vladara. Kancelar je vjerojatno umjesto izvornih diploma vijeću predočio te bilješke, te je upravo njih naknadno razjasnio neki od pisara kraljevskog pisarskog ureda. Sadržajne neobičnosti isprave prema tome bi dokazale da tekst uistinu nije sastavila kancelarija.⁵²

Nakon svega ovoga što još možemo reći o vjerodostojnosti diplome iz 1217. godine (i o dijelu koji spominje osvajanja Slavonije od strane Svetoga Ladislava)? Izvorni primjerak zasigurno vanjštinom nije izazivao sumnje, jer, kao što je i Margetić upozorio, i ugarska kraljevska kancelarija, koja je izvrsno poznavala praksu izdavanja diploma, i prepozitura u Stolnom Biogradu priznali su ga kao izvorni dokument.⁵³ Sadržajne argumente Györffyja i Klaić Margetić nije uspio osporiti: mišljenja sam da njegove ideje o okolnostima nastanka diplome nikako nisu uvjerljive. Iako se za vrijeme vladavine kralja Andrije II. još znalo dogoditi da su u kraljevo ime dane privilegije zapravo izdavali destinatari, a kancelarija se samo pobrinula za ovjeru pečatom,⁵⁴ ipak je teško povjerovati da bi kraljevska pisarnica ovjerala ispravu koja sadržajno u svim pogledima nije odgovarala volji vladara, a kamoli takav dokument koji bi izravno narušavao kraljeva prava! Kada bismo diplomu iz 1217. godine smatrali vjerodostojnom, morali bismo pretpostaviti i to da je odredba o utamničenju kraljevih poreznika i solnika, odnosno stroga kletva protiv hercega koji bi osporio prava zagrebačke biskupije, ušla u tekst s odobrenjem i pristankom Andrije II.

Na isti način potiče na razmišljanje i Györffyjeva tvrdnja da diploma daje zagrebačkoj biskupiji povlastice bez presedana. Mađarski znanstvenik s tim u vezi ističe pravo utamničenja kraljevskih službenika, odnosno onu kletvu prema kojoj hercegu koji postupi protiv prava zagrebačke crkve prijeti isključenje od nasljeđivanja. Györffy je s pravom upozorio na to da, prema dosadašnjim saznanjima, nijedna ugarska crkva nije uživala toliko snažna prava u vrijeme Arpadovića. Štoviše, dobit ćemo zanimljive rezultate ako ta prava analiziramo u svjetlu vjerodostojnih privilegija biskupije u Prekodravlju: velika većina njih ne spominje se ni prije 1217. godine, a ni poslije 1217. godine (što je podatak koji mnogo više odaje), u kraljevskim diplomama koje opisuju prava biskupije.⁵⁵ Kralj Emerik na prijelazu iz 1199. na 1200. godinu odredio je da podložnici koji se nalaze na posjedima u Dubravi i Čazmi i drugim

⁵² Margetić: „O vjerodostojnosti isprava“, 329–333.

⁵³ 1269: CDCr, sv. 5: 507; 1271: CDCr, sv. 5: 599; 1272: CDCr, sv. 5: 623.

⁵⁴ Imre Szentpétery, *Magyar oklevéltán* [Ugarska diplomatika] (A magyar történettudomány kézikönyve, II. 3) (Budapest, 1930), 88.

⁵⁵ O posjedima tadašnje zagrebačke biskupije i o diplomama koje govore o tome vidi: Gábor Szeberényi, „Birtokviszonyok és politikai játszmák: a zágrábi püspökség 12. századi birtokai“ [„Posjednički odnosi i političke igre: posjedi zagrebačke biskupije u 12. stoljeću“],

posjedima imaju obveze plaćanja marturine, prebende i ukonačivanja isključivo prema biskupu i da ih se ban ne usudi u takvoj obvezi ometati.⁵⁶ Emerik je nadalje 1201. godine dao sudske privilegije zagrebačkim biskupima nad njihovim podložnicima, a istodobno je ove izuzeo iz banske sudske vlasti.⁵⁷ Sasvim je očekivano da se ta prava pojavljuju i u diplomi iz 1217. godine. Iznenađuje pak da izuzeće od obveze plaćanja sajamske pristojbe i prihvaćanja kraljeva novca te pravo na nasilno djelovanje protiv kraljevih službenika ne nalazimo u izvorima ni prije 1217. godine, a ni u kasnijima. Naime, 1221. godine kralj Andrija II. vratio je banu Ohuzu (Atyusz) Kemešnicu u Križevačkoj županiji koju je još Bela III. oduzeo banovu ocu i predao ju zagrebačkoj crkvi. Prema diplomi koja to opisuje, Ohuz ima pravo gospodariti Kemešnicom prema istim onim pravima i slobodama (*eodem iure et libertatis titulo*) koje je tamo ranije uživala biskupija: pa tako on ima pravo na marturinu i druge različite rente te umjesto redovitog bana isključivo pravo na ukonačivanja (ili prije na pripadajući otkup⁵⁸ u novcu). Vladar je biskupu nadoknadio štetu darom u zemlji koju je izdvojio iz posjeda zagrebačke utvrde, a istovremeno je i na nju proširio gore detaljno opisane privilegije.⁵⁹ Godine 1221. Andrija II. pri utvrđivanju odredbi o posjedima zagrebačke crkve točno je nabrojao sva ona prava koja je već i Emerik dao svojim diplomama, ali nije nijednom riječju spomenuo privilegije koje je navodno on sam dao biskupiji četiri godine ranije, što nikako ne ide u korist vjerodostojnosti diplome iz 1217. godine.

S jedne strane dakle, suglasno s Margetićem, gotovo da možemo biti sigurni da je original diplome bio na prvi pogled kraljevski privilegij besprije-kornog oblika, a s druge strane još uvijek stoje Györffyjeve ispravne i ozbiljne sadržajne primjedbe za koje držim da u biti isključuju mogućnost vjerodostojnosti diplome. Moguće je da je Nada Klaić bila u pravu kada je, revidirajući Györffyjeve rezultate, sa stajališta njegove forme dokument okvalificirala kao uspjelu krivotvorinu.⁶⁰ To, naravno, nije neobično. Kako je to već gore spomenuto, vrijeme nastanka krivotvorine rezultati istraživanja s pravom stavljaju u drugu polovicu 1226. godine ili na početak 1227. godine. U to je

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai kara Társadalomtudományi tanszékének közleménye 4 (2001), 109–132.

⁵⁶ 1199: CDCr, sv. 2: 339; 1200: CDCr, sv. 2: 354.

⁵⁷ CDCr, sv. 3: 12. — Bez pobližeg objašnjenja dvoji o vjerodostojnosti diplome: Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb, 1982), 307.

⁵⁸ Boglárka Weisz i Attila Zsoldos, „A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl“ [„Nadležnost banova u Slavoniji i Prekodravlju“], u: *Fons, skepsis, lex: ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére* [Fons, skepsis, lex: svečane studije u čast 70. rođendana Ferenc Makka], ur. Tibor Almási, Éva Révész i György Szabados (Szeged, 2010), 471.

⁵⁹ CDCr, sv. 3: 199–200.

⁶⁰ N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 312.

vrijeme na zagrebačkoj biskupskoj stolici sjedio onaj Stjepan koji je 1224. i 1225. godine vodio kraljevsku kancelariju kao prepošt u Aradu.⁶¹ Ako je itko bio dobro upoznat s formalnim karakteristikama diploma Andrije II., onda je to svakako bio on. Nije pretežak zadatak s jedne strane pretpostaviti tko je stajao iza krivotvorine, a s druge strane dati odgovor na pitanje kako je u Zagrebu mogla nastati savršena krivotvorina koja je 1269. i 1271. godine zavela i stručno osoblje kraljevske kancelarije.

Naposljetku, promotrimo za ovu temu posebno zanimljiv dio diplome, a to je naracija koja govori o navodnom pohodu Svetog Ladislava na Slavoniju te kako je taj dio nastao. Prema Györffyju, krivotvoritelj je „namjerno konstruirao, suprotno tradiciji i općem znanju, u interesu svoje crkve“, tu naizgled, s aspekta odredaba navedenih u diplomu, sporednu priču kako bi pomogao zagrebačkoj biskupiji da pobijedi u sporu oko desetine protiv opatijske Pannonhalma.⁶² Osobno nisam uopće uvjeren u to. Mislim da je potpuno moguće da je autor konstruiranog teksta na temelju podataka koji su mu bili na raspolaganju zaista mislio da je Slavoniju tek Sveti Ladislav priključio Ugarskoj. Toj pretpostavci vodi upravo jedna druga Györffyjeva teorija. U vrijeme izrade krivotvorine 1217. godine rat koji je kralj Ladislav vodio u Hrvatskoj 1091. godine već je uvelike bio onkraj granice od sedamdesetak godina povijesnog sjećanja kako ju je procijenio György Györffy,⁶³ to jest u vrijeme nastajanja diplome više nisu mogle živjeti osobe koje su se mogle točno sjećati tjeka rata.⁶⁴ Budući da nam o vremenu kada područje između Drave i Gvozda dopijeva u ugarske ruke ni izvori iz toga vremena nisu ostavili nikakve tragove, čini nam se logičnom pretpostavka da je krivotvoritelj krenuo od šturo sročениh tekstova ugarskih Gesta jer nije imao boljih izvora. To nije nemoguće već i otud što je upravo Györffy upozorio na to da između tog dragocjenog narativnog izvora i diplome iz 1217. godine postoji izravna filološka veza.⁶⁵ Prema Gestama, vijesti o napadima Kumana, koje datiraju

⁶¹ Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* [Svjetovna arhontologija Ugarske 1000. – 1301.] (Budapest, 2011), 108.

⁶² Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 307–308.

⁶³ György Györffy, „A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján“ [„O počecima ugarske crkvene organizacije na temelju novijih kritičkih istraživanja“], *A Magyar tudományos akadémia Filozófiai és történettudományi osztályának közleményei* 18 (1969), 222–224. — Györffyjevu teoriju o granici povijesnog sjećanja u novije vrijeme osporava: György Szabados, „Az állami emlékezet emberi határai: a korai magyar gesták irányultságáról és időrétegeiről“ [„Ljudske granice državnog pamćenja: o orijentaciji i vremenskim slojevima ranih ugarskih Gesta“], u: *MArgonauták: írások Margócsy István 60. születésnapjára* [MArgonauti: spisi za 60. rođendan Istvána Margócsyja], ur. István Csörsz Rumen i dr. (Budapest, 2009), 476–482.

⁶⁴ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 307–308.

⁶⁵ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 307.

u 1091. godinu, Svetog su Ladislava zatekle u „Slavoniji“ (*in Sclavonia*).⁶⁶ Kralj je jedva netom prije zauzeo Biograd na obali Jadranskog mora, a od osvajanja područja u Dalmaciji odustao je upravo iz toga razloga što se s vojskom morao vratiti u Ugarsku kako bi iz nje istjerao Kumane.⁶⁷ S pravom pretpostavljamo da se izraz „Slavonija“ koji stoji u tom tekstu uistinu odnosi na područja jadranske obale: ili označava isključivo primorsku Hrvatsku⁶⁸ ili pak, sukladno etimologiji u latinskom jeziku, jednostavno nosi značenje ‘slavenske države’.⁶⁹ No, u vrijeme kada je tekst ugarskih Gesta u 1220-im godinama dospio pred krivotvoritelja, značenje se zemljopisnog imena *Slavonija* promijenilo i sada se tim nazivom označavala pokrajina na području između Drave i Gvozda. To je moglo zavesti sastavljača krivotvorine.⁷⁰

S aspekta ove teme drugorazredno je pitanje je li autor krivotvorine iz 1217. pogreškom ili namjerno tvrdio da je Slavoniju tek Sveti Ladislav pripojio ugarskoj državi. Važnije je da se ta priča, dijelom zbog činjenice da je dio krivotvorine, dijelom pak zato što se može povući paralela između teksta diplome i ugarskih Gesta, nikako ne može smatrati vjerodostojnim izvješćem koje čuva izvorne informacije. Stoga se pomoću njih ne može sa sigurnošću datirati kada je područje između Drave i Gvozda dopalo pod ugarsku vlast.

I. 5. Glave 15. i 17. Kronike Tome Arhidakona

U 15. poglavlju djela Tome, splitskog arhidakona, poznatog pod naslovom *Historia Salonitana* koje je autor završio između 1266. i 1268.⁷¹ stoji da duhovna nadležnost takozvanog hrvatskog biskupa⁷² seže sve do Drave, a prema 17. glavi područje između Drave i Željezne planine (*Alpes que dicuntur Ferree*) ili Gvozda tek je Sveti Ladislav zauzeo u korist Ugarske.⁷³ Ako možemo vjerovati Splitskom Tomi, tada imamo jasan odgovor na pitanje rane pripadnosti Slavonije. No, možemo li mu vjerovati?

⁶⁶ „Chronici Hungarici compositio saeculi XIV“, u: SRH sv. 1: 412.

⁶⁷ Gyula Kristó, *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában* [Ratovi i ratovanje u doba Arpadovića] (Szeged, 2003) 88–89.

⁶⁸ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 298.

⁶⁹ Zsoldos, „Egész Szlavónia bánja“, 273.

⁷⁰ Inače, ovdje iznesenu mogućnost uzima u obzir i gore više puta citirana studija: Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 298–299.

⁷¹ Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti* (Split, 2002) 33–43.

⁷² Za „episcopus Chroatensis“ vidi: Miho Barada, „Episcopus Chroatensis“, *Croatia Sacra* 1 (1931), 161–215; Mile Vidović, *Povijest crkve u Hrvata* (Split, 1996), 97–98.

⁷³ *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitarum atque Spalatinorum pontificum*, ed. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol i James Ross Sweeney, (Budapest – New York, 2006) [dalje: *Historia Salonitana*], 70, 92.

Iako se gore navedene podatke ne može jednoznačno opovrgnuti, ne možemo ih ni smatrati presudnima. Naime, naš je kroničar stvarao dobrih stoljeće i pol nakon što su se dogodili analizirani događaji. Vrijednost njegovih izvješća kao povijesnih izvora prvi je osporio Pauler jer je arhiđakon Toma izvanredno mnogo griješio u prikazivanju prošlosti. Kada govori o osvajanju Slavonije od strane Svetoga Ladislava, prema Pauleru splitski je kroničar vjerojatno okolnosti iz svojega vremena preslikao na kraj 11. stoljeća jer se pokrajina Slavonija što je oblikovana u 12. stoljeću zaista prostirala od Drave do Gvozda.⁷⁴ Györffy je smatrao da je dalmatinski povjesničar značajnim preuveličavanjem nadležnosti „hrvatskog biskupa“ zapravo želio potkrijepiti povijesnim činjenicama zahtjev splitskih biskupa za crkvenu nadležnost i nad Zagrebačkom biskupijom. Dobro je poznata činjenica da je 1240. godine (ili upravo u vrijeme djelovanja arhiđakona Tome) herceg Koloman molio Svetu Stolicu da zajedno sa Slavonijom i Zagrebačku biskupiju, koja se prostorno gotovo u potpunosti podudarala sa Slavonijom, preraspodjeli iz Kaločke metropolije u Splitsku metropoliju.⁷⁵ Izvorna vrijednost podataka iz djela *Historia Salonitana* koji se usko vežu uz našu temu iznimno je dvojbeni: Slavoniju se ne može ni na temelju tih dokaza smatrati dijelom hrvatske države prije 1091. godine.

I. 6. Nedatirana⁷⁶ diploma kralja Andrije II.

Prema tekstu koji nam je poznat u tri različita prijepisa, granicu između Pečuške i Zagrebačke dijeceze utvrdio je još Sveti Ladislav „nakon što je (...) prvi prešao rijeku Dravu i pripojivši svojoj državi prvo zaposjeo slavenske dijelove gdje je ustanovio i biskupsku stolicu, točnije onu zagrebačku“.⁷⁷

Gyula Pauler tu je diplomu smatrao krivotvorinom te kao stvarno vrijeme nastanka dokumenta naveo vrijeme nešto prije godine 1343. jer, prema podacima kojima raspolažemo, spis su te godine već predložili palatinu Niko-

⁷⁴ Pauler, „Horvát-Dalmátország meghódítása“, 201; Isti, *A magyar nemzet története*, sv. 1: 446.

⁷⁵ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 309; Isti, „Jób esztergomi érsek kiválasztása az esztergomi érseki széke és ennek következményei“ [„Izbor ostrogonskog nadbiskupa Joba za ostrogonsku nadbiskupsku stolicu i posljedice toga“], *Strigonium antiquum* 2 (1993), 44.

⁷⁶ Na tragu Józsefa Kollera (*Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, 7 sv. (Pozonium–Pesthinum, 1782–1812), sv. 1: 293) stručna literatura većinom je datira u 1235. godinu, ali na preostalim sačuvanim primjercima nema datuma diplome (Magyar Nemzeti Levéltár: Magyar Országos Levéltár [Mađarski nacionalni arhiv: Mađarski državni arhiv (Budimpešta)]: Diplomatikai Levéltár, DL 3.; Diplomatikai Fényképgyűjtemény, DF 280 274.).

⁷⁷ *cum (...) primus transiverit Drave fluvium, et partes sibi Sclavicas regno primum occupavit adducto, ubi et sedem fundavit episcopalem videlicet Zagradiensem* — CDCr, sv. 3: 445.

li Zsámbokiju.⁷⁸ Prema Györffyju tekst je nastao mnogo ranije, vjerojatno još prije 1247. godine jer je u to vrijeme pečuški biskup Bartol dao krivotvoriti više diploma kako bi ih koristio kao dokaze protiv nadbiskupije u Kaloči u sporu oko nadležnosti nad samostanom u Srijemskoj Mitrovici. Bartol je, s jedne strane, 1226. godine naveden kao sudac u sporu oko desetine između opatije Pannonhalma i Zagrebačke biskupije, a s druge strane, 1244. godine, neko je vrijeme boravio u Splitu zajedno sa zagrebačkim prepoštom Filom i arhidakonom Tomom. Ti podatci mogu biti značajni zato što se pripovijest o osvajanju Slavonije po Svetom Ladislavu u prvom navratu pojavljuje u privilegiju Zagrebačke biskupije iz 1217. godine, a kasnije je našla put i u djelo Tome Arhidakona.⁷⁹ Iz tako prepisane diplome, koja je očito više puta kontaminirana i iznimno je zamršene strukture, zapravo nije razvidno ni točno iskazano koliko je diploma Andrije II. sažeto u tu jednu. Ne možemo biti sigurni ni u to da se dio teksta koji se odnosi na ovu temu zaista može pribrojati krivotvorinama iz Pečuha nastalima prije 1247. godine. O Mitrovici ili područjima Srijema oko kojih se vodio spor nema u njemu ni riječi. Štoviše, citirani dio pokazuje toliko blisko sadržajno srodstvo s izvješćem gore citiranog Tome Arhidakona da se može pretpostaviti da je dio koji se odnosi na ovu temu sročén uz izravno oslanjanje na djelo *Historia Salonitana*. Motiv prelaska Drave kao granične rijeke koji ima retoričku funkciju pojavljuje se i kod Tome Arhidakona⁸⁰ i u nedatiranoj diplomi.⁸¹ Teško je zamisliti da bi dalmatinski kroničar koji se obrazovao u Italiji, stvarajući na latinštini ukrašenoj jezičnim bravurama, posuđivao stilske elemente iz mjestimice vrlo nezgrapno i zbunjajuće sročene tvorevine. Osobno se dakle slažem s umjerenim Paulerovim stavom: pretpostavljeno vrijeme nastanka nedatirane krivotvorine vjerojatno se može staviti u godine koje prethode 1343.

I. 7. Zaključak prvog dijela

Kada promotrimo sve izvore na koje se stručna literatura poziva vezano za ovu temu, možemo zaključiti da zapravo nijedan izvor ne pomaže u pogledu jasnijeg viđenja rane pripadnosti Slavonije. Tumačenje akata splitskog crkvenog sabora održanog prije 928. godine i s filološkog i s povijesnog stajališta vrlo je nesigurno, a što se tiče podatka iz ugarskih Gesta koje poznajemo u iskvarenom obliku, Šišić je jednostavno pogriješio. Kronika Tome Arhidakona vezana za događaje koji su prethodili onima iz sredine 13. stoljeća nije

⁷⁸ Pauler, *A magyar nemzet története*, sv. 2: 590–593. — Tadija Smičiklas u komentaru koji je dao u vezi s tekstom diplome ovo je mišljenje odbacio bez ikakva objašnjenja (CDCr, sv. 3: 445.).

⁷⁹ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 308–309.

⁸⁰ *occupavit totam terram a Dravo fluvio* (*Historia Salonitana*, 92).

⁸¹ *primus transierit Drave fluvium, et partes (...) occupavit* (CDCr, sv. 3: 445).

odveć pouzdana. Naposljetku, diplome koje su sačuvane pod imenom kralja Andrije II. s jedne su strane krivotvorine, a s druge strane, u dijelu koji se odnosi na navodni pohod Svetog Ladislava na Slavoniju, ili proizlaze iz pogrešno protumačenih podataka ugarskih Gesta ili se mogu usko povezati s djelom Tome Arhiđakona. S jedne strane, dakle, protivno Šišićevu mišljenju, ne raspoložemo izvorima na temelju kojih bismo mogli s pravom pretpostaviti da je područje između Drave i Gvozda prije 1091. godine bilo pod hrvatskom vlašću, štoviše iz djela Konstantina Porfirogeneta proizlazi da sredinom 10. stoljeća područje Posavine nikako nije moglo biti dijelom primorskoga kraljevstva. Istodobno, na pitanja o ranoj pripadnosti Slavonije u 11. stoljeću (a nas ovdje ponajprije to zanima) bizantski izvor nastao oko 950. godine, gledajući samo vrijeme njegova nastanka, ne može ponuditi nikakav odgovor. S druge pak strane, samo na temelju izvora koje smo dosad uzeli u obzir, ne mogu se potvrditi ni ona stajališta prema kojima je Prekodravlje već sredinom 11. stoljeća pripadalo Ugarskoj, odnosno da je ono bilo dijelom područja u sustavu krajišta. Stajališta Györgyja Györffyja, Gyule Kristóa i Attile Zsoldosa, međutim, ne temelje se toliko na podatcima iz toga vremena, nego više na opservacijama koje se tiču upravne povijesti. Stigli smo do dijela u kojem ćemo analizirati i te argumente.

II. Rekonstrukcije rane pripadnosti Slavonije

Prema Ferdi Šišiću, Mađari su 1091. godine zauzeli Slavoniju koja je prije toga bila pod hrvatskom vlašću. Svoje mišljenje on temelji na dokazima iz pet izvornih tekstova (zaključci splitskog crkvenog sabora iz vremena prije 928. godine, glava 99. ugarskih Gesta, diploma Andrije II iz 1217. godine, odnosno njegova nedatirana diploma te kronika Tome Arhiđakona). Budući da smo ranije pokazali da se vjerodostojnost svih gore navedenih izvora može dovesti u pitanje (štoviše, ima i takvih koji se bez daljnega mogu odbaciti), u nastavku nema razloga pretpostavljati da je područje Prekodravlja neposredno prije 1091. godine bilo pod hrvatskom vlašću.

János Karácsonyi,⁸² Bálint Hóman⁸³ i Gyula Kristó⁸⁴ Slavoniju u 11. stoljeću zamišljali su kao slabo naseljeno područje koje nije pripadalo ni ugarskoj ni hrvatskoj vlasti. Prema Hómanu, Sveti je Ladislav između 1087. i 1090. godine, u vrijeme kada je već zasigurno bio u planu pohod na Hrvatsku, organizirao pripremni pohod zaposjevši ničiju zemlju koja se protezala do Gvozda, pa je i razlog utemeljenja Zagrebačke biskupije bio taj da bi se Slave ni koji ondje žive držali pod kontrolom. Kristó se u suštini slaže s Hómanom.

⁸² Karácsonyi, „Halavány vonások“, 1057.

⁸³ Hóman, „A zágrábi püspökség alapítási éve“, 109–112.

⁸⁴ Kristó, „A feudális széttagolódás“, 85.

Naime, mišljenja je da Slavonija nije mogla sredinom 11. stoljeća pripadati ni Ugarskoj ni Hrvatskoj jer se to područje ne pojavljuje ni u jednoj diplomi obiju država. S jedne strane, međutim, Sveti Ladislav nije mogao planirati napad na Hrvatsku prije 1089. godine jer je tada ondje vladao njegov šogor Zvonimir: prema Hómanovoj logici, dakle, zauzimanje Slavonije potrebno je staviti u 1089. ili 1090. godinu.⁸⁵ S druge pak strane, znamo da je na području između Drave i Gvozda bilo najmanje šesnaest tvrđavskih županata⁸⁶ u doba Arpadovića.⁸⁷ Velik broj njih utemeljen je uz putove koji su vodili prema Jadranu, odnosno njihove utvrde branile su unutrašnjost države na strani okrenutoj primorju. Da je Slavonija došla u ugarske ruke otprilike godinu-dvije prije nego Hrvatska, ne bi bilo vremena da se izgradi toliko gusta mreža utvrda na tom području. Nakon zauzimanja primorja, pak, jednostavno ne bi imalo smisla raditi nešto takvo. Naime, prema našim saznanjima, ne računajući kratki intermezzo između 1095. i 1097.,⁸⁸ ugarska se vlast brzo učvrstila u Hrvatskoj. Iznimno velik broj županija Kristó je objasnio time što je Sveti Ladislav slavenske županije koje je ovdje zatekao preuredio u tvrđavske županate po ugarskom modelu.⁸⁹ Da je, međutim, na području Prekodravlja živjelo toliko Slavena, kako je to područje moglo biti nenastanjeno i zašto na nj ne bi proširila svoj utjecaj nijedna susjedna država? Sasvim se utemeljenom čini slutnja da je Slavonija došla pod ugarsku vlast mnogo prije nego primorska Hrvatska.

Prema Nadi Klaić područje između Drave i Gvozda do druge polovice 10. stoljeća u potpunosti je bilo pod hrvatskom vlašću. S tim u vezi ona je s jedne strane citirala zaključke splitskog crkvenog sabora održanog prije 928. godine, a s druge strane ulomak iz djela Konstantina Porfirogeneta koji opisuje hrvatsku prisutnost u Panoniji.⁹⁰ Ranije smo već mogli vidjeti da je oba podatka krivo tumačila. Teško je povjerovati i u drugi element rekonstrukcije koju nudi Klaić, prema kojoj bi upravo primorska hrvatska država baš krajem

⁸⁵ Hóman pogrešno stavlja Zvonimirovu smrt u godinu 1087., a hrvatski je vladar zapravo umro 1089. godine!

⁸⁶ Mađarska povijesna literatura tvrđavskim ili gradskim županatom (*várispánság*) naziva samo one prostorne jedinice kraljevskih utvrda oko kojih se nije organizirala županija (*vármegye*): KMTL, 714–715, s. v. „Várispánság“ (Gyula Kristó); Attila Zsoldos, „Confinium és marchia: az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről“ [„Confinium i marchia: o nekim institucijama zaštite granica u doba Arpadovića“], *Századok* 133 (1999), 100. No, u ovom ću radu, ovdje i u nastavku teksta, samo zato da dodatno ne kompliciram, županatima nazivati i one utvrde koje su osim vojne funkcije djelovale kao centri županija.

⁸⁷ Kristó, *A vármegyéek kialakulása*, 309–330.

⁸⁸ Ferenc Makk, *Ungarische Außenpolitik (896–1196)* (Herne, 1999), 89.

⁸⁹ Kristó, *A vármegyéek kialakulása*, 305.

⁹⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 278–279.

10. stoljeća bila istisnuta iz Slavonije.⁹¹ U to vrijeme Mađari su zbog dva velika poraza, 955. godine kod Augusburga i 970. kod Arkadiopola, bili prisiljeni odustati od nomadskog života na zapadu i jugu pa se ne čini pretjerano vjerojatnim da je u isto vrijeme na jugozapadu cijeli plemenski savez, ili možda tek pojedinačna plemena, počeo primjenjivati agresivniju politiku. No, što se tiče proširivanja ugarske države preko Drave u prvoj polovici 11. stoljeća, to potvrđuju i zaključci Györffyja i Zsoldosa.

György Györffy smatra da su prekodravske krajeve Mađari osvojili već 900. godine (ili iste godine kada su zaposjeli Zadunavlje), a u vrijeme prijeloma tisućljeća ugarska se vlast ondje već bila učvrstila. Prvu tvrdnju temelji na dva podatka: s jedne strane na zapisu Konstantina Porfirogeneta prema kojem se granica između Hrvata i Mađara protezala na Gvozdu, a s druge pak strane na tome da su nakon dolaska u Karpatski bazen ugarski odredi više puta išli prema Lombardiji putem koji je vodio uz Savu i koji se u tadašnjim talijanskim izvorima spominjao pod imenom *Strata Ungarorum*. Drugu svoju tvrdnju, da je Slavonija u vrijeme utemeljivanja ugarske države već bila pod snažnom ugarskom vlašću, podupire tvrdnjom da je područje županijâ Zala i Somogy do sredine 13. stoljeća sezalo i u Slavoniju, a da su se opatija u Pannonhalmi i rod Vajk (Vojk) oko 1215. godine, odnosno 1228.⁹² godine, pozivali na darove dobivene od Svetog Stjepana u vezi s pravima i posjedima u Prekodravlju.⁹³ Attila Zsoldos toj je argumentaciji dodao i druga opažanja. Prvo, podsjetio je na to da u srednjem vijeku nije bilo naslova „kralj Slavonije“, a ako su ugarski vladari slično kao i Hrvatsku i Dalmaciju (štoviše, gotovo istodobno s njima) oružjem osvojili ovo područje, svakako bi i Slavoniju naveli u intitulaciji svojih diploma. S druge strane, upozorio je da je u Slavoniji

⁹¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 314.

⁹² U citiranim djelima Györffy navodi diplomu s pogrešnom godinom 1240. Za točan datum vidi: DHA, sv. 1: 126.

⁹³ Györffy, „Die Nordwestgrenze“, 295–313; Isti, „Jób esztergomi érsek“, 44–45; *Magyarország története*, sv. 2: 917–919 [odgovarajući dio je djelo Györgya Györffyja]. — Među ovim primjerima navodno darivanje posjeda rodu Vajk u najmanju je ruku sumnjivo. Iako je Rubin, sin Joba iz roda Vajk, uistinu 1228. godine predočio pred palatinom Dionizijem Ampodovim darovnicu Svetog Stjepana koju je potvrdio Bela I (ÁUO, sv. 6: 457.), Imre Szentpétery bez dodatnog objašnjenja darovnicu proglašava krivotvorinom (RA, sv. 1: 517 (*Pótlások* [Dopune]: br. 164). Györffy je priznao autentičnost izvora pozivajući se na to da na području Carstva već od 997. godine ima primjera za darovanje posjeda privatnim osobama, osoblje pisarnice Svetoga Stjepana stiglo je s njemačkog govornog područja, a njegove diplome otkrivaju snažan njemački utjecaj (DHA, sv. 1: 126.). Osobno smatram vjerojatnijim da je Szentpétery bio u pravu jer u Ugarskoj u 11. stoljeću poznajemo isključivo takve diplome u kojima je daroprimac neka crkvena institucija (Szentpétery, *Magyar oklevéltan*, 54.), a prva službeno izdana diploma privatnim osobama datirana je oko 1156. godine (RA, sv. 1: br. 85). Prema tome, činjenica da se pripadnici roda Vajk pozivaju godine 1228. na posjede darovane od Svetoga Stjepana dokazuje u najboljem slučaju to da se, prema mišljenjima iz 13. stoljeća, vlast kralja utemeljitelja ugarske države prostirala i na Prekodravlje.

za vrijeme Arpadovića postojao veći broj takvih ugarskih institucija (naprimjer županija) kakve se nikada nisu udomaćile u primorju: to se opet može objasniti samo ako pretpostavimo da je područje između Drave i Gvozda još podosta prije osvajanja Hrvatske bilo dijelom ugarske države. Treće: za nekadašnju prisutnost županijâ Zala i Somogy na područjima Prekodravlja ima u kasnom dobu Arpadovića nemalo konkretnih dokaza. Tvrđavski županati Zale i Somogyja još su i u 13. stoljeću držali posjede u Slavoniji, ali su suvremeni izvori navodili kao sastavnice dviju spomenutih zadunavskih županija i druga naselja koja nisu pripadala strukturi utvrda.⁹⁴ Čast bana Slavonije, pak, prije 1224. godine iznimno se često povezivalo sa županskom čašću županija Zala ili Somogy.⁹⁵ Ti su argumenti nedvojbeno uvjerljivi, pa tako na temelju Györffyjevih i Zsoldosevih rezultata gotovo sigurno možemo smatrati da je Slavonija (ili barem njezin značajniji dio) i prije 1091. godine pripadala Ugarskoj.

Mišljenja sam da se gore ocrtano stanje u manjoj mjeri može i dalje nijansirati. Pojedini tragovi upućuju na to da se o snažnoj ugarskoj vlasti, a posebice o više-manje izgrađenoj područnoj upravi sredinom 11. stoljeća može govoriti tek u kasnijoj Slavoniji i na područjima između Drave i Save. O postojanju šesnaest županata na područjima Prekodravlja raspoložemo podacima iz 12.-13. stoljeća; među njima jedanaest je imalo centre sjeverno od Save,⁹⁶ štoviše utvrde njih sedam (Česmica, Garić, Gračenica, Gordova, Kalnik, Križevci i Rovišće) nalazile su se u Križevačkoj županiji 13. stoljeća koja u to vrijeme nije ni doticala ugarske granice. Ti tvrđavski županati većim dijelom nisu ni kasnije prerasli u samostalne županije. Naime, njihov se razvoj u 12.-13. stoljeću zaustavio te su slijedom toga izgubili ranije značenje.

Izgradnju ovako guste mreže utvrda moglo bi se objasniti nastojanjem da se, u vrijeme kada pretpostavljamo utemeljenje tih županata, trajnije uredi jugozapadna crta obrane ugarske države na području između Drave i Save. Kao paralela za tu pojavu može poslužiti i primjer županatâ oko Trenčina,

⁹⁴ Ovu je pojavu Gyula Kristó objasnio time što su u 12. stoljeću (prije organiziranja pokrajine Slavonije) ugarski kraljevi pokušali proširiti područje županija Zala, Somogy i Baranja na Prekodravlje, no na kraju je taj potez donio trajnije rezultate samo u slučaju Baranje (Kristó, *A feudális széttagolódás*, 130).

⁹⁵ Zsoldos, „Egész Szlavónia bánja“, 274–277.

⁹⁶ Česmica, Garić, Gračenica, Gordova (Grđevac), Kalnik, Križevci, Maroča (Moravče), Rovišće i Zagreb, te na desnoj obali Drave varaždinski i zagorski županat sjeverozapadno od slavonske pokrajine ustrojene u 12. stoljeću, a koji prvotno nisu bili uključeni u to područje (Zsoldos, *Archontológia*, 153–154, 164, 168, 180, 187, 221, 228, 271). Gyula Kristó ovome priključuje i županate u Glavnici, Vukovaru i Kovázdu (Kristó, *A feudális széttagolódás*, 131). Gradokmetovi (*iobagiones castris*) iz Glavnice koji se spominju u povelji iz 1259. godine (CDCr, sv. 5: 151) zapravo bi, prema jednoj povelji iz 1275. godine (CDCr, sv. 6: 122–123), mogli biti podložnici utvrde Maroča; Vukovar i Kovázd ležali su daleko izvan Slavonije.

čije je uspostavljanje vjerojatno bilo povezano s ojačavanjem utvrda koje su zauzimala uzvisine uzduž rijeke Vah za obranu od isprva samo poljskih, a onda i čeških i njemačkih napada nakon 1010. godine.⁹⁷ Nakon 1091. godine i osvajanja Hrvatske nije bilo nikakva razloga da se u širokom pojasu između Drave i Save pojačava oružana prisutnost, pa se za osnivanje većine županata ovdje s pravom može pretpostavljati da datira u 11. stoljeće.⁹⁸ Sva ta opažanja upućuju u smjeru zaključka da je obrana jugozapadnih granica Ugarske duže vrijeme prije 1091. godine bila uređena na prostoru između Drave i Save. Upravljanje tim područjem temeljito su uredili prvi ugarski kraljevi: u početku županija Kolon, a nakon njezina raspada, koji se može datirati u otprilike 1060. godinu,⁹⁹ županije Zala i Somogy proširile su se i na desnu obalu Drave, a zadatke obrane granice moguće je da su ondje preuzeli županati koja su potpadali pod dvije zadunavske županije. Na području šire periferije tih utvrda, pojas između Save i Gvozda sredinom 11. stoljeća vjerojatno je pripadao nenaseljenom međugraničju.

Na većim područjima Slavonije koja leže preko Save, a koja su vjerojatno bila slabije naseljena,¹⁰⁰ imamo podatke za postojanje znatno manjeg broja tvrđavskih županata, ukupno njih pet.¹⁰¹ To možda dokazuje da ovdje nije bilo potrebe za tako snažnim sustavom obrane granice kao što je to slučaj s područjem između Drave i Save, odnosno može se pretpostaviti da se na tom području crta obrane ugarske države učvršćivala tijekom mnogo kraćeg razdoblja nego u krajevima sjeverno od Save. Nije nemoguće da je područje koje

⁹⁷ Kristó, *A vármegyék kialakulása*, 175–176.

⁹⁸ Prema Kristóu, moguće je da su neki od slavonskih tvrđavskih županata (ili čak i većina njih) utemeljeni u prvoj trećini 12. stoljeća, ali on nije pobliže objasnio što bi bio razlog njihova utemeljenja baš u to vrijeme: Kristó, *A vármegyék kialakulása*, 308.

⁹⁹ Attila Zsoldos, „Somogy vármegye kialakulásáról“ [„O formiranje županije Somogy“], u: *Szent István és az államalapítás* [Sveti Stjepan i osnivanje države], ur. László Veszprémy (Budapest, 2002), 437.

¹⁰⁰ Prema popisima papinske desetine iz 1332. – 1337. godine za Zagrebačku biskupiju, koja je prostorno bila gotovo istovjetna Slavoniji, zabilježeno je četrnaest arhiđakonata, a od njih su se samo dva (dubički i gorički) u potpunosti, a jedan (zagrebački) djelomično prostirali na desnoj obali Save. — Kristó, *A vármegyék kialakulása*, 305.; Gábor Szeberényi, „A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházzervezeti vonatkozásai“ [„Crkveno-organizacijski aspekti uloge Zagrebačke biskupije u organiziranju Slavonije“], *Az Illyés Gyula pedagógiai főiskola Társadalomtudományi tanszékének közleményei* 1 [1999], 44–45. To navodi na zaključak da je mreža crkvenih župâ preko Save bila rjeđa, zacijelo zato što je stanovništva bila manje.

¹⁰¹ Dubica, Gora, Gorica, Oklič i Podgorje – no, potrebno je naglasiti da nemamo nikakvih sačuvanih podataka o županatima na području županija Vrbas i Sana (Zsoldos, *Archontológia*, 148, 155, 177–178, 181, 201). Trebamo li u pozadini ovoga tražiti model uspostavljanja županija koji odstupa od ugarskoga ili jednostavno imamo posla s neobičnom pojavom koja je proizašla iz jednostrana nestanka izvora, zadatak je utvrditi naknadnim istraživanjima.

je ranije bilo pod slabijom ugarskom vlašću, točnije granično područje između Save i Gvozda, Sveti Ladislav podvrgnuo čvršćem nadzoru nešto malo prije 1091. godine, poduzevši to kao pripremu pohoda na Hrvatsku – no, u nedostatku izvora to uistinu nije ništa više od vrlo nesigurne pretpostavke.

III. Zaključak

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, znanstvenici tih dviju združenih zemalja vodili su burne rasprave, koje su često nadilazile povijesnu argumentaciju, oko toga je li Slavonija, odnosno područje koje smatramo Slavonijom u kasnosrednjovjekovnom smislu, i prije pohoda Svetoga Ladislava na Hrvatsku 1091. godine pripadala Hrvatskoj ili Ugarskoj. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije ta se rasprava prekinula, a da se to pitanje nije uspjelo suglasno raščistiti. I mađarska i hrvatska historiografija od tada pitanje pripadnosti područja između Drave i Gvozda većinom prikazuju radikalno različito. U hrvatskoj historiografiji i dandanas se pretežito zastupa mišljenje da je Slavonija prije 1091. godine pripadala Primorskoj Hrvatskoj. Budući da među izvorima na koje se poziva hrvatska stručna zajednica ne nailazimo ni na jedan kojemu bi se kritičkim ispitivanjem dokazala vjerodostojnost, nema temelja za tvrdnju prema kojoj se u Slavoniji sredinom 11. stoljeća ostvarivala vlast Primorske Hrvatske. Istodobno, opažanja upravne povijesti nedvojbeno potvrđuju da se vlast ugarskih vladara u određenoj formi protezala na područje preko Drave i prije 1091. godine. Smatram da podatci koji nam stoje na raspolaganju (a među njima ponajprije oni koji se odnose na slavonske tvrđavske županate u 13. stoljeću) upućuju na zaključak da je do sredine 11. stoljeća, na području koje se naziva Slavonijom u kasnom srednjem vijeku, samo dio na lijevoj strani Save stajao pod čvrstom ugarskom vlašću. Krajevi na desnoj strani Save, pak, još su pripadali međugraničju i ondje se tek kasnije (vjerojatno u vrijeme Svetoga Ladislava, ali svakako prije 1091. godine) učvrstila ugarska vlast.

Prevela s mađarskoga Ana Lehocki-Samardžić

Prijevod redigirao Stanko Andrić

Summary

TO WHOM DID „OLD“ SLAVONIA BELONG IN THE 11TH CENTURY?

The paper is an attempt to show how historical research in Hungary nowadays sees the political situation of the area between the Drava and the Gvozd Mountains in the 11th century. After the Croatian-Hungarian compromise of 1868, the scholars of the two countries had some sharp discussions that went beyond professional arguments about whether the „old“ Slavonia belonged to the Hungarian or Croatian state before Ladislaus I of Hungary invaded Croatia in 1091. With the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, this exchange was interrupted without any convincing conclusions. Since then, Hungarian and Croatian historiography have mostly shown the early history of the region between the Drava and the Gvozd in radically different ways. Our paper presents and analyses the relevant sources: we focus mainly on the achievements of Hungarian historians, but try as well to encompass the most important points of view held by Croatian scholars as well. At the same time, we aim to contribute to the debate with some observations based on the critical analysis of our narrative or diplomatic sources and on the history of administration in Slavonia in the 13th century. The available data – and especially our knowledge of the 13th century Slavonian castle counties (Lat. *comitatus castri*, Hung. *várispánságok*) – suggest, in our opinion, that until the middle of the 11th century only a part of Slavonia in the late medieval sense, on the left bank of the Sava, could have been under strong Hungarian rule, the right bank at that time still belonged to the sparsely inhabited border zone (Lat. *indago*, Hung. *gyepű*), and only later (perhaps in the time of Ladislaus I, but in any case before 1091) did Hungarian rule strengthen here as well.

Key words: medieval Kingdom of Hungary; medieval Croatian Kingdom; medieval Slavonia; 11th century history; Hungarian-Croatian relations

Kontakt:

Dr. sc. **Tamás Körmendi**, izvanredni profesor
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Múzeum krt. 6–8, 1088 Budapest, Mađarska
e-mail: kormendi.tamas@btk.elte.hu